

РОЗДІЛ XI. ПРОБЛЕМИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

УДК 378.091

Віталій Бойчук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла
Коцюбинського
ORCID ID 0000-0002-1082-3962

Антоніна Гура

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
ім. Тараса Шевченка
ORCID ID 0000-0002-8004-4606

Лариса Максимчук

Хмельницький національний університет
ORCID ID 0000-0001-8691-8100
DOI 10.24139/2312-5993/2023.07/352-361

ПРОФОРІЄНТАЦІЙНА РОБОТА З УЧНЯМИ СЕРЕДНІХ КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У статті зазначено, що профорієнтаційна робота з учнями покликана покликана вирішити різні проблеми, що стосуються соціалізації особистості школяра та його підготовки до професійної діяльності. Актуалізовано проведення профорієнтації з дітьми підліткового віку в ЗЗСО нині є значимою як для особистості, так і для суспільства. Наголошено на професійній орієнтації у закладах загальної середньої освіти як складно-структурованому та динамічно-складному процесі формування особистості професіонала. Описано, що дане формування спричинює саморозвиток і самореалізацію духовних та фізичних можливостей, професійних та реально-здійснених планів, бачення себе як майбутнього фахівця. Висунуті основні вимоги до підготовки учнів щодо професійного становлення як розвиненість індивідуальних здібностей, розширення професійних запитів, розкриття особистісних схильностей та фізіологічних придатностей. Доведено позитивний вплив на процеси професійного вибору учнями диференційованого навчання, відкриття спеціалізованих шкіл та класів з поглибленим вивченням окремих навчальних предметів. Профорієнтаційна робота у ЗЗСО результативно уможливлена завдяки залученню учнів до ефективних форм організації профорієнтації: спеціальних професійно-спрямованих курсів, уроків, факультативів, предметних гуртків, наукових товариств, олімпіад, конкурсів, тематичних вечорів, роботи у групах консультантів з предметів та ін. Доведено велику роль батьками у профорієнтаційних заходах та їх впливі на ситуації неправильного вибору професії дітьми. Зазначено, що система професійної орієнтації включає кілька об'єктів: заклади освіти, підприємства та організації, що зацікавлені належним проведенням профорієнтаційної роботи та школярів. Зауважено, що профорієнтаційна робота як цілісна система включає професійну освіту, професійне консультування, професійний відбір та соціально-професійну адаптацію. Описані форми та методи профорієнтаційної роботи вчителя з учнями щодо професійного визначення останніх.

Обґрунтовано професійну мотивацію та структура професійних мотивів на кожному етапі становлення фахівця. Зроблено висновки, що

професійна орієнтація в ЗЗСО є науково-обґрунтованою системою заходів, направлених на професійне самовизначення особистості та формуванню конкурентноздатного на ринку праці майбутнього фахівця.

Ключові слова: *учні середньої школи, заклади загальної середньої освіти, вчитель, профорієнтаційна робота, професійна орієнтація.*

Постановка проблеми. Нині профорієнтаційна робота з учнями покликана сприяти вирішенню різнопланових питань їх соціалізації та підготовки підлітків до дорослого життя. Відповідно професійна орієнтація у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) аналізується як складно-структурований динамічний процес формування особистості в межах розвитку та самореалізації у неї духовних та фізичних потенцій, адекватних їй професійних планів та намірів, бачення себе як професіонала. Саме тому вивчення та проведення профорієнтації дітей підліткового віку в ЗЗСО стає сьогоднішні найбільш актуальним та значимим для соціогуманітарного суспільства.

На цьому віковому етапі визначаються основні вимоги до підготовки учнів, що виявляються у розвитковості у них індивідуальних здібностей, розширенні їхніх запитів та розкритті особистісних схильностей. Великий вплив на окреслені процеси відбуваються за розширення у ЗЗСО диференційованого навчання, відкриття та розвитку спеціалізованих шкіл і класів з поглибленим вивченням різних предметів, забезпечення відповідності рівня освіти вимогам ринку праці.

Аналіз актуальних досліджень. Зреалізування висунутих сучасних вимог до ЗЗСО, значно активізувала розробку науково-теоретичних та практичних проблем профорієнтаційної роботи з школярами. До напрямів вирішення професійного самовизначення учнів середніх класів належить система профорієнтації, яка унеобхіднює знаннями школярів для чіткої орієнтації у світі професій (Ю. Могильна (Могильна, 2020)), вміннями об'єктивно оцінювати свої профорієнтаційні особливості (І. Улько (Улько, 2020, с. 107–108), А. Мельничук та Н. Муранова (Мельничук, Муранова, 2016, с. 130–141)); діагностичні методики з вивчення індивідуальних особливостей школярів з метою надання персональної допомоги у правильному виборі професії (А. Пашко, І. Доманецька, Ю. Рябчун, С. Теренчук (Пашко, Доманецька, Рябчун, Теренчук, 2019, с. 141–143); теоретичні та методичні засади проф. консультації молоді, банк професіокарт (А. Шевенко (Шевенко, с. 123–125)); системний підхід до профорієнтації школярів (О. Проніна, А. Ховалець (Проніна, Ховалець, 2020, с. 305–311)); суспільно-значущі мотиви вибору професії (М. Мельник (Мельник, 2014, с. 46–51));

особливості профорієнтації студентів в умовах вищої школи (І. Чорна (Чорна, 2022, с. 157–163)); формування духовної культури у процесі підготовки учнів як здобувачів освіти до свідомого вибору професії (Л. Куліненко (Куліненко, 2021, с. 211–220)) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Однак, зважаючи на деякі позитивні результати, що мають місце в ЗЗСО, профорієнтаційна робота з учнями в сучасних умовах все ще не досягає своїх головних та пріоритетних цілей – формування у школярів середньої школи професійного самовизначення, що відповідає індивідуальним особливостям кожної особистості та запитам суспільства в кадрах, його вимогам до сучасного працівника.

Істотною перешкодою розвитку профорієнтації у ЗЗСО є те, що вона, зазвичай, розрахована на деякого усередненого учня; відсутність втілення в освітній процес індивідуального та диференційованого підходів до особи, котра здійснює вибір професії; використовуються в основному словесні, декларативні методи, без надання можливості кожному спробувати себе у різних видах діяльності, у тому числі й в обраній. Багато територіальних громад не забезпечені поточною інформацією про сучасний стан потреби у кадрах, а також слабо здійснюється підготовка у ЗВО кваліфікованих фахівців-профорієнтаторів, так як у вищій школі такої спеціальності немає.

Про невисокий рівень результативності профорієнтаційної роботи зі школярами свідчать розбіжності, котрі пов'язані з професійним самовизначенням учнів й проявляються між їхніми схильностями, здібностями та вимогами професії, що обирається; усвідомленням рівня свого загального розвитку та можливістю майбутньої професії; домаганнями та реальними можливостями заповнення затребуваних вакантних місць у майбутньому; фаховими вподобаннями та уявленнями про престижність обраної професії.

Тому нами актуалізуються особливості профорієнтаційної роботи з учнями середніх класів ЗЗСО, розкриття яких сприяли б формуванню їхнього професійного самовизначення та самопізнання.

Мета дослідження – окреслити профорієнтаційну роботу з учнями середніх класів у закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Нині профорієнтаційна робота в освітньому процесі ЗЗСО реалізується шляхом залучення учнів до таких форм організації профорієнтації як до спеціального курсу на вибір професії; уроку; факультативів; предметних гуртків; наукового

товариства учнів; олімпіад, конкурсів; тематичних вечорів; роботи груп-консультантів з предметів; написання заміток до тематичних газет з окремих предметів.

Відтак сутність професійного самовизначення полягає у поступовому формуванні у школяра внутрішньої особистісної готовності а до усвідомленої та самостійної побудови власного професійного шляху, коригуванні та реалізації перспектив розвитку як професійного, так і життєвого й особистісного. А також у готовності розвиватися у фасі та старатися самостійно віднаходити особистісно-значущі сенси у майбутній професійній діяльності (Насінська, 2020).

Вибираючи з багатьох професій свою, школяр має чітко знати, що він хоче отримати від професії, а відтак мотиви її вибору. Друга умова вибору професії – облік своїх здібностей. Сутність третьої умови полягає у важливості мати знання із змісту професії та якими вміннями та навичками повинен володіти фахівець, та які індивідуальні психологічні якості більшою мірою забезпечують успішність майбутньої професійної діяльності.

У ЗЗСО велика увага вчителя відводиться роботі з батьками, так як саме батьки повинні вплинути на своїх дітей у ситуаціях неправильного вибору професії, до якого можуть призвести два наслідкові чинники:

- викривлене уявлення про майбутню професію (незнання вимог, що ставляться професією до людини, нестійке бачення умов роботи, оплати праці та ін.);

- перекивлене сприйняття своїх можливостей (переоцінка/недооцінка власних здібностей, навичок, ознак та ін.).

Отож, система професійної орієнтації складається з кількох об'єктів, якими є заклади освіти, підприємства та організації, що зацікавлені у належному проведенні профорієнтаційної роботи, тоді як суб'єктами є школярі, молодь, що навчається.

Основними напрямками профорієнтаційної роботи як цілісної системи слугує:

- професійна освіта – її набуття озброює учнів певною сукупністю знань про особливості професій, умови її вибору, формування мотивованих професійних намірів;

- професійне просвітництво – включає професійну інформацію про професії, інформування про способи і умови оволодіння ними;

– професійне консультування – встановлює відповідність між індивідуальними, психологічними та особистісними якостями індивіда, для того щоб особистість майбутнього фахівця відповідала специфічним вимогам обраної професії;

– професійний відбір – виявляє придатність особи до конкретного виду фахової діяльності;

– соціально-професійна адаптація – пристосовує молодих людей до діяльності та нового соціального оточення, умов праці та властивостей конкретних спеціальностей та фаху.

Відповідно до теми дослідження, мета профорієнтаційної роботи з учнями середніх класів полягає у розвитку їхньої професійної самосвідомості (6-9 кл.), спрямованої на розвиток особистості, розширення кругозору, уявлення про чинні професії. Тому вчителю, при проведенні профорієнтаційної роботи з учнями, на цьому етапі слід враховувати процеси формування особистісного сенсу при виборі професії, а також розуміти, що отримані учнями у цьому віці уміння щодо вибору професії чітко співвідносяться із суспільними цілями вибору сфери діяльності зі своїми ідеалами, уявленнями про цінності та реальні можливості.

Відтак вчитель ставить перед собою чітко усвідомлену та спроектовану мету – сформувані в учнів середніх класів інформаційні основи вибору професії, що включають понятійний апарат, типологію професій, стратегію їх вибору, знання про світ майбутньої професійної діяльності; формування первинних системних уявлень про себе, свої властивості і фахові якості, а також установки на самопізнання і самооцінку та включення учнів до активної позиції щодо практичної спроби себе у професії.

До дієвих форм та методів роботи нами віднесено:

– окреслення інтересів та схильностей учнів згідно до їх глибини та стійкості;

– визначення інтелектуальних та спеціальних професійних здібностей;

– вимірювання із застосування різних засобів психофізіологічних параметрів, які дозволили б підлітку краще знати свої фізичні можливості, щоб мати змогу співвіднести їх із діючими протипоказаннями до певних професій;

– всебічно поінформованість про світ професій;

– робота над собою, а саме над власною особистісною сферою, що передбачає складання психологічної характеристики майбутнього фахівця й дає знання про свої можливості для усвідомленого вибору майбутньої професії;

– проведення різноманітних з профорієнтаційною метою тренінгів.

З огляду зазначеного можна констатувати, що професійне самовизначення, як складний та тривалий у часі процес узгодження внутрішньо-особистісних та соціально-професійних рис індивіда, не може бути зведене до одномоментної дії у виборі професії. Існуюча різноманітність форм і методів професійного самовизначення (вивчення інтересів в учнів, визначення інтелектуальних та спеціальних здібностей, вимірювання психофізіологічних параметрів для співвіднесення їх із певними професіями, інформація про світ професій, складання психологічної характеристики, що дає знання про професійні можливості, проведення різноманітних тренінгів та ін.) є різною на кожному етапі, при обов'язковому обліку вікових особливостей учнів.

Як зазначають науковці Є. Єгорова та ін. (Професійна орієнтація, 2014), І. Уличний (Уличний, 2010) та ін., професійна орієнтація в школі дає потрібні результати лише тоді, коли вона є безперервним процесом та проводиться системно й складатися з взаємозалежних етапів.

Однак у багатьох учнів відсутнє бачення свого майбутнього, не виокремлені професійні цілі, вони не вміють планувати свою діяльність. Усі ці навички закладаються у середніх класах ЗЗСО, тому вчителям потрібно розпочинати активно працювати зі школярами на профорієнтаційну тематику саме на початкових етапах професійної спрямованості. Їхнє формування залучає актуалізацію та структурування в учнів освітніх і професійних цілей та навчання навичкам постановки особистісно-професійних цілей як уявлення про близьке та далеке майбутнє, що відіграють важливу роль у професійному досягненні та становленні.

Поряд з навичками цілепокладання необхідно формувати в учнів мотиви професійного самовизначення. Саме мотиви спонукають до вчинків, а відтак до діяльності, водночас надають їм особистісний сенс. Для нашого дослідження важливою є професійна мотивація, що слугує дією конкретних спонукань, котрі спричинюють вибір професії та довгострокове виконання професійних обов'язків. Професійна мотивація завжди у цьому віці є динамічна та мінлива відповідно до впливів

об'єктивних і суб'єктивних факторів. Структура професійних мотивів на кожному етапі становлення фахівця є різною: етап вибору професії передбачає зважування усіх за і проти майбутньої діяльності; етап процесу роботи за обраною спеціальністю передбачає професійне становлення фахівця; етап зміни робочого місця як перехід із однієї роботи на іншу (Браславська, Герасименко, 2020, с. 22–27).

Проте якщо учень не зрозуміє який вид діяльності обрати, яка робота принесе в майбутньому йому найбільше задоволення та допоможе зреалізувати себе як фахівця, тоді професійна невизначеність та нездійсненність не сприятимуть розвитку його власної індивідуальності та впевненості у житті.

У цьому випадку педагог-профорієнтатор повинен профорієнтаційну діяльність направити на формування в школярів особистісного сенсу у виборі професії, зробити все для того, щоб в учнів виробити вміння, які б дозволили їм співвідносити суспільні цілі у виборі сфери діяльності з їхніми власними ідеалами та уявленнями про цінності фаху зі своїми реальними бажаннями та можливостями. Здійснення даних завдань уможливлене шляхом подальшого самопізнання, самоосвіти та самовиховання й сповна оволодівши найкращими знаннями, вміннями з науково-теоретичних основ вибору професії у процесі вивчення навчальних предметів в ЗЗСО.

Профорієнтаційна робота з учнями середніх класів не може бути певним окремим напрямом педагогічної діяльності вчителя, оскільки вона, для отримання результату з професійного самовизначення учнів, повинна проводитися систематично та результативно й тісно бути пов'язаною з усією навчальною та виховною роботою ЗЗСО. Профорієнтаційна робота нині вважається інтегрованою частиною всього освітнього процесу закладу освіти і займає важливе місце у всіх навчальних та виховних програмах школи й усієї позакласної та позашкільної роботи.

У підлітковому віці зазвичай формується готовність до вибору професії. І чим раніше співпадають фахові інтереси та вибір професії, тим більше можливостей у формуванні стійкого та усвідомленого інтересу учня до обраної професійної діяльності. Цьому передуює психологічне новоутворення, що проявляється уже в підлітковому віці. Це потреба у професійному самовизначенні. Здійснюючи профорієнтаційну роботу з учнями середніх класів, необхідно вчителю щоразу надавати їм допомогу у виявленні власних професійних схильностей, з метою

залученості кожного учня до різних форм позакласної роботи з розвитку інтересів й тим самим забезпечити активну участь школярів у шкільних заходах з підготовки до свідомого вибору професії.

Отож висновуємо, що основний зміст профорієнтаційної роботи з учнями середніх класів акумулює робота з формування усвідомленого вибору професії, розвитку професійно-значущих фахових якостей, активної життєвої та громадської позиції особистості у виборі професії. Відтак професійна орієнтація в загальноосвітньому закладі є науково-обґрунтованою системою заходів, що сприяють професійному самовизначенню особистості та формуванню майбутнього професіонала, що вміє з найбільшою користю для себе та суспільства застосувати у професійній діяльності свої схильності та здібності, вільно орієнтуватися та бути конкурентоспроможним на ринку праці.

Подальші дослідження можуть стосуватися пошуку нових шляхів підготовки вчителів до профорієнтаційної роботи в ЗЗСО за дистанційного навчання.

ЛІТЕРАТУРА

- Браславська, О., Герасименко, О. (2020). Умови успішної підготовки учнів до вибору сфери майбутньої професійної діяльності. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, 1 (3), 22–28 (Braslavskaya, O., Gerasimenko, O. (2020). Conditions of successful preparation of students for the choice of the sphere of future professional activity. *Psychological and pedagogical problems of the modern school*, 1 (3), 22-28).
- Куліненко, Л. Б. (2021). Шкільна освіта як базис професійного самовизначення: від навчання до профорієнтації. *Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.]: матеріали XIII міжнародної науковопрактичної інтернет-конференції (м. Київ, 26 лютого 2021 р.)*. Київ, сс. 211–220 (Kulinenko, LB (2021). School education as a basis for professional self -determination: from study to vocational guidance. *Modern challenges and topical problems of science, education and production: cross -sectoral debates [Coll. Sciences.]: Materials of the XIII International Scientific and Practical Internet Conference (Kyiv, February 26, 2021)*. Kyiv, SS. 211–220).
- Мельник, М. (2014). Мотиваційний компонент у структурі готовності обдарованих старшокласників до професійного самовизначення. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 1, 46–51 (Melnyk, M. (2014). Motivational component in the structure of readiness of gifted high school students for professional self -determination. *Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects*, 1, 46–51).
- Мельничук, А., Муранова, Н. (2016). Особливості профорієнтаційної роботи у загальноосвітній школі. Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній навчальний заклад – доуніверситетська підготовка – вищий навчальний заклад: матер. І Всеукр. наук. практик. конф., 28 трав. 2015 р., м. Київ : зб. матер. конф. / наук. ред. Н. П. Муранова. Київ: НАУ, сс.

- 130–141 (Melnychuk, A., Muranova, N. (2016). Features of vocational guidance in a comprehensive school. *Actual problems in the education system: general educational institution - pre -university training - higher education*: Mater. And all -Ukrainian. Sciences. Pract. conf., May 28. 2015, Kyiv: Coll. Mater. conf. / Sciences. ed. NP Muranova. Kyiv: NAU, SS. 130–141).
- Могильна, Ю. І. (2020). Важливість творчого підходу до професійної орієнтації школярів та шляхи його реалізації. *Editor Coordinator*, сс. 182–184 (Mohyla, Yu. I. (2020). The importance of creative approach to the professional orientation of students and ways of its realization. *Editor Coordinator*, SS. 182–184).
- Насінська, Н. М. (2020). *Психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників* : магістер. робота. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка (Nasinskaya, NM (2020). *Psychological features of professional self -determination of high school students*: Master. work. Sumy: SSPPU them. A. S. Makarenko).
- Пашко, А., Доманецька, І., Рябчун, Ю., Теренчук, С. (2019). Модель оцінювання професійних здібностей абітурієнтів. Інтелектуальні системи прийняття рішень і проблеми обчислювального інтелекту: матеріали Міжнар. наук. конф. (Залізний Порт, 21-25 трав. 2019 р.). Херсон: Видавництво ФОР Вишемирський В. С., сс. 141–143 (Pashko, A., Danetska, I., Ryabchun, Y., Terenchuk, S. (2019). Model evaluation of students' professional abilities. *Intellectual decision -making systems and computational intelligence problems: International materials*. Sciences. conf. (Iron Port, May 21-25, 2019). Kherson: Publishing House Forvishemirsky, SS. 141–143).
- Проніна, О., Ховалець, А. (2020). Профорієнтація з використанням експертного системного підходу. *Наука та виробництво*, 23, 305–311 (Pronina, O., Khovalets, A. (2020). Vocational guidance using an expert system approach. *Science and Production*, 23, 305–311).
- Професійна орієнтація* (2014). [Егорова Є. В. [та ін.] ; за ред. О. М. Ігнатович. Кіровоград: Імекс-ЛТД (*Professional orientation* (2014). [Egorova EV [and others]]; Ed. OM Ignatovich. Kirovograd: Imex-Ltd).
- Уличний, І. Л. (2010). Психолого–педагогічні аспекти проектування професійної орієнтації старшокласників в умовах профільного навчання. *Збірник наукових праць Проблеми сучасної психології*, 7 (Ulichny, IL (2010). Psychological and pedagogical aspects of designing professional orientation of high school students in the conditions of profile training. *Collection of scientific works of the problem of modern psychology*, 7).
- Улько, І. (2020). Профорієнтаційна робота з дітьми у школі. *Світ професій – твій погляд: матеріали II Міжвузівської науково-практичної інтернет-конференції* (Харків, 24 квіт. 2020 року), Харків: Харківська гуманітарно-педагогічна академія, сс. 107–108 (Ulko, I. (2020). Vocational guidance with children at school. *The world of professions-your view: materials of the II inter-university scientific-practical Internet conference* (Kharkiv, April 24, 2020), Kharkiv: Kharkiv Humanities and Pedagogical Academy, SS. 107–108).
- Чорна, І. М. (2022). Психологічні особливості професійного самовизначення. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*, 12, 157–163 (Chorna, I. M. (2022). Psychological features of professional self -determination. *Bulletin of Lviv University. Series Psychological Sciences*, 12, 157–163).

SUMMARY

Boychuk Witaliy, Hura Antonina, Maksymchuk Larysa. career guidance work with secondary school students.

The article states that career guidance work with students is designed to solve various problems related to the socialization of the student's personality and his preparation for professional activities. Up-to-date career guidance with teenage children in institutions of general secondary education is now significant both for the individual and for society. Emphasis is placed on professional orientation in institutions of general secondary education as a complex-structured and dynamic process of professional personality formation. It is described that this formation causes self-development and self-realization of spiritual and physical capabilities, professional plans, vision of oneself as a future specialist. The main requirements for the training of students regarding professional development are formed: the development of individual abilities, the expansion of professional requests, the disclosure of personal tendencies and physiological aptitudes. The positive impact of the students' professional choice of differentiated education, the opening of specialized schools and classes with in-depth study of individual subjects has been proven. Career guidance work at institutions of general secondary education is made possible thanks to the involvement of students in effective forms of career guidance organization: special professionally oriented courses, lessons, electives, subject groups, scientific societies, olympiads, competitions, thematic evenings, work in groups of subject consultants, etc. The great role of parents in career guidance and their influence on situations of incorrect choice of profession by children has been proven. It is noted that the professional guidance system includes several objects: educational institutions, enterprises and organizations interested in the proper conduct of career guidance work and schoolchildren. It is noted that career guidance work as a whole system includes professional education, professional counseling, professional selection and socio-professional adaptation. The forms and methods of the teacher's career orientation work with students regarding their professional determination are described.

The professional motivation and the structure of professional motives at each stage of becoming a specialist are justified. The conclusions were drawn that professional orientation in institutions of general secondary education is a scientifically based system of measures aimed at professional self-determination of the individual and the formation of a future specialist who is competitive on the labor market.

Key words: high school students, institutions of general secondary education, teacher, career guidance work, professional guidance.